

Керівник секретаріату Комітету Верховної
Ради України з питань освіти, науки та
інновацій,
Заслужений працівник освіти України,
кандидат педагогічних наук, провідний
науковий співробітник
Чижевський Борис Григорович
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

МИР СПРИЧИНЯЄ ПРОГРЕСИВНИЙ РОЗВИТОК, ПОЗИТИВНИЙ РОЗВИТОК ЗАБЕЗПЕЧУЄ МИР

Анотація: Розглянуто окремі філософські аспекти миру, розвитку, синергетики та ролі освіти в консолідації суспільства.

Ключові слова: мир, добро, розвиток, синергетика.

Закономірності, параметри, складові миру, розвитку, синергетики мають максимально враховуватися під час організації навчально-виховного процесу в закладі освіти, забезпечення прояву, ініціативи, самореалізації особистості.

У 2018 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй проголосила 24 січня Міжнародним днем освіти для відзначення ролі освіти для миру та розвитку. Віддаючи належне силі знань і його центральній ролі в забезпеченні добробуту, щастю людей та держави, враховуються всебічний, комплексний характер освіти, а також ті множинні моделі, варіанти, способи, за допомогою яких навчання сприяє становленню та розширенню можливостей людей, розвитку держави, збереженню планети, досягненню загального процвітання і зміцненню світу, утвердження Миру, щастя, радості і добробуту. Особливо актуальними є проблеми Миру та якісної, доступної, безоплатної освіти для громадян України.

Якісна, доступна, безоплатна якісна освіта визначена, скерована, контрольована демократичною державою та підтримана громадянським суспільством є запорукою Миру. На порядку денному постає завдання формування такої сфери освіти, яка б забезпечувала мир, співдружність, згоду,

взаєморозуміння, консолідацію в середині країни, між народами, націями, державами, континентами на основі панування добра, класичних духовно-моральних цінностей, гуманістичного змісту освіти, усвідомлення складності та багатогранності науки – науки життя та проведення вдумливої, поміркованої внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечення мінімізації небезпек, припинення та відсутності організованого збройного конфлікту між народами, державами, а також регулювання стосунків між людьми, державами, народами, націями, політичними силами в ім'я Миру.

Мир в натуральному розумінні розглядається як світло, стан душі, гармонія життя земного і вічного, основа співжиття, взаєморозуміння, співдружність, співпраця між людьми, колективами, спільнотами, об'єднаннями, народами, націями, державами та рівень, стандарт і якість життєдіяльності, життєтворчості, добротворення свободолюбивої, вільної людини.

У зазначеному значенні мир означає відсутність протистоянь та наявність згоди мінімізувати протиріччя, попереджувати та вирішувати конфлікти без застосування насилля, що приводить до війни. Більшість етичних систем, зокрема релігійних, розглядає мир позитивним ідеалом, основою для пошуку Істини.

Враховуючи старослов'янське коріння, Миром у природному розумінні називають ноосферу, всесвіт, світ, планету Земля з антропоцентричної, людської точки зору, як спільнота людей, особливості живої природи та творчого простору (“світ розуму”, “світ науки”, “літературний світ”, “країни світу”, “частини світу”, “карта світу”, “світ моди”, “у світі тварин”).

Під час формування освітньої політики варто враховувати один із підходів, згідно з яким розділяють наступні складові миру:

- мир як спосіб співжиття, співдружності, взаєморозуміння, життєдіяльності, життєтворчості людини, народів, націй, держав, континентів;
- відмінна розумова освіта в дусі істинності, Істини та формування сили волі, переконань і характеру;
- благонаміреним – підтримка та захист, а злонаміреним - приборкання;

- єдність Слова, думки, любові, серця, людей, добропорядності, людського, людяного;

- убезпечення від насильства розум, думки, помисли, дух і совість; забезпечення чистоти помислів та звільнення від душевного озлоблення;

- цілісний внутрішній та зовнішній світ, що відводить головне значення внутрішнім, езотеричним (духовним) аспектам миру. Відповідні теорії миру базуються на духовності, моральних цінностях, загальнолюдських принципах, фокусуються на внутрішньому мирі, вважаючи, що всі аспекти зовнішнього миру, від індивідуального рівня до рівня навколишнього середовища, повинні базуватися на внутрішньому мирі;

- мир як відсутність війни. Це поняття належить до силових конфліктів між державами та в середині держав - війна та громадянська війна. Мир ґрунтується на невійськовій зовнішній політиці між державами, врахуванню національних інтересів кожної із сторін, а також на договорах або інших документах, укладених між сторонами;

- мир як динамічний баланс сил в міжнародній та внутрішній системі на основі визначальних політичних, соціальних, культурних, освітніх, інформаційних та технологічного факторів;

- культура миру, яка формує панування світогляду та відкритий доступ до достовірної інформації, що унеможлиблюють структурне насильство, голод, злиденність, нерівність, приниження, цькування, експлуатацію, порушення прав, свобод, волевиявлення, обов'язків;

- цілісний мир - мир з навколишнім середовищем. Володимир Вернадський надає великого значення відношенню людей до ноосфери, біосистем на основі аналізу на рівні гуманного ставлення до навколишнього середовища. Теорія миру з ноосферою, навколишнім середовищем розглядає людину як одну із багатьох живих істот, що населяють Землю, а доля планети вважається найважливішою метою.

Характер демократичного миру та культури миру визначаються стійкістю духовно-морального укладу, гуманістичних цінностей, турботою, старанністю

та ретельністю навчальної праці, забезпеченням збереження життя людей, відкритою політикою та рівнем і якістю культури, освіти і свідомості суспільства. Зважена і послідовна миролюбна політика - запорука взаєморозуміння, економічного процвітання та реалізації прав громадян, народів і громадянського суспільства на безпечну життєдіяльність і життєтворчість.

Панування вічного Миру - споконвічне прагнення українського народу. Ідеал життя без війни, конфліктів, протистоянь, коли у внутрішніх і зовнішніх політиці та відносинах дотримувалися би загальноприйняті норми права, свободи, волі, волевиявлення, обов'язків, справедливості, бере початок з глибокої давнини.

Питання про мир є загальнолюдською проблемою, для розв'язання якої необхідні спільні доброзичливі дії в ім'я захисту миру всіх, хто зацікавлений у врятуванні результатів праці і творчих зусиль як конкретної людини, народу, нації так і людства в цілому, незалежно від місця проживання, стану, поглядів, переконань, світогляду.

Завдяки реалізації політики миру створюються сприятливі умови для: реалізації права на доступну і безоплатну якісну освіту; швидкого стійкого розвитку власної економіки; створення робочих місць; запровадження інноваційних технологій для всебічного прогресу громадянського суспільства, демократичних цінностей, доброзичливих суспільних взаємин та стосунків.

Чим сильніший мир, чим повніше втілюються ідеали добра, реалізуються добродійні справи, тим ширші можливості для реалізації прав, свобод, волі, волевиявлення, прагнення, бажань та обов'язків громадян. Політика миру визначається дипломатичною культурою, узгодженістю вимог та позицій на основі формування розумного балансу інтересів, взаємовигідних угод.

Дієвість принципу мирного співжиття визначає стратегію і тактику, форми і методи проведення внутрішньої і зовнішньої політики. Життєво необхідною є тенденція розглядати і застосовувати принцип мирного співжиття як регулятивний принцип всієї системи зовнішніх і внутрішніх стосунків, консолідації, життєдіяльності та життєтворчості. При цьому мирне співжиття

розглядається як мінімальний рівень відносин, який розкриває перспективи для розвитку та прогресу.

Благорозумна діяльність формує мир та породжує і формує добро. Мир утверджується, зберігається заради добра, добробуту, розвитку, процвітання та спонукає відгукуватися на голос порозуміння, любові, правди, Істини. З усіх перемог єдиною, цілком надійною визнається перемога мирного переконання та особистого взірця та прикладу.

Стабільний мир створює благодатні умови для реалізації внутрішньої потреби та волевиявлення особистості до стійкого розвитку.

Розвиток же розглядається як спеціальний, незворотний, спрямований, поступальний закономірний процес руху від нижчого до вищого, від простого до складного, від маленького до великого (до більших досягнень, етапів, періодів, циклів) та прогресивної зміни, результатом якої є нові якості предмета, явища, властивості, можливості, діяльності, перехід до новішого, прогресивнішого, формування та створення позитивного, загальновластивих нового рівня характеристик особистості (у т.ч. дитини, учня, студента, педагогічного, науково-педагогічного, наукового працівника), закладу освіти, установи, мікросередовища, спільноти, суспільства, держави.

На думку Володимира Кизима, в історії філософії вирізняють три основних тлумачення розвитку: розвиток – як збільшення і зменшення, що знайшло своє відображення в теоріях преформізму; розвиток - як перехід можливості в дійсність, речі в собі в річ для себе, що було характерно для Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Аристотеля і аристотелівської традиції філософування; розвиток – як виникнення нового, втіленням якого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (Вольтер/Франсуа Марі Аруе, Анн-Роберт-Жак Тюрго, Марі Жан Антуан Ніколя Кондорсе та ін.). У Новий час концепції розвитку з'являються в космогонії (Іммануїл Кант, П'єр-Симон Лаплас), в історії (загальні концепції прогресу), в біології (Жан Батист Ламарк) та ін. У ХІХ ст. вони поглиблювалися, а в ХХ ст. поширилися на фізику та хімію (Володимир Вернадський та його

послідовники). В еволюції ідей розвитку простежуються дві протилежні тенденції: з одного боку, рух від найзагальніших до часткових, спеціально-наукових розробок; з другого – синтезування, об'єднання останніх в глобальне ціле. Найбільш загальною теорією розвитку в сучасному світогляді вважається теорія ноосфери.

Наукою про загальні закономірності розвитку особистості, суспільства, держави, природи, людського мислення, осмислення є діалектика. Існують різні кваліфікації розвитку, наприклад, стійкий, стабільний, усталений, лінійний, нелінійний, еволюційний, поступальний, стрибкоподібний, спонтанний. Розвиток може розвиватися як в позитивній, так і в негативній площині. Найбільш небезпечним є розвиток, який відбувається за законами геометричної прогресії та призводить до раптових захворювань, епідемій, пандемій, трагедій, конфліктів, катастроф, революцій та війн.

Для розвитку характерні незворотність, направленість, закономірні зміни матеріальних і нематеріальних об'єктів. Тільки одночасна наявність всіх трьох вказаних властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: незворотність змін характеризує процеси функціонування (циклічність відтворення постійної системи функцій); відсутність закономірностей характерно для випадкових процесів катастрофічного типу; під час відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес залишається характерною для розвитку єдиною, внутрішньо взаємозв'язаною лінією. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, який виступає як зміна його складу, змісту, властивостей або структури (тобто, виникнення, ускладнення, удосконалення, насичення, трансформація або зникнення його елементів і зв'язків). Здатність до розвитку є однією із загальних властивостей матерії, мислення, свідомості та характеристик. Спрямована, на перший погляд, закономірна спланована хаотичність розвитку явищ і процесів говорить про запровадження конкретного заздалегідь спланованого негативного результату.

Суттєву характеристику процесів розвитку складає час: по-перше, будь-який розвиток відбувається в реальному часі, по-друге, тільки час виявляє спрямованість розвитку.

Для сфери освіти і науки важливим є розгляд розвитку як ступеню духовної та розумової зрілості, закономірностей пізнання, пошуку Істини, рівня якісних знань, освіченості, культурності, переконань, а також дія, процес, унаслідок якого відбувається зміна якості особистості, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого.

Особливої уваги надається розвитку людини, як розгорнутому у часі процесу кількісних та якісних позитивних змін в духовному світі, організмі та психіці людини, її мисленні, цінностях, переконаннях, мотивах, почуттях, уподобаннях і поведінці, що є результатом світогляду, біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього природного середовища.

Змінюються періоди, епохи, стадії, незмінними є час і простір та спрямовуючі закономірності розвитку, руху, зростання. Опираючись на діалектичні методи, варто не тільки пізнати універсальні принципи розвитку, прогресу, але й розкривати їхній всезагальний механізм, джерела зародження та рушійні сили руху до позитивного, прогресивного, добродійного.

Розширилися самі уявлення про розвиток як в природничих, гуманітарних, так і інформаційних науках. У ХХ та на початку ХХІ століть предметом вивчення стають перш за все внутрішні механізми розвитку, та вплив на процес розвитку зовнішніх чинників і стимуляторів. Така переорієнтація суттєво збагатила загальні уявлення про розвиток. По-перше, біологія, а також історія культури і розвитку суспільства показали, що процес розвитку не універсальний і не однорідний. Якщо розглядати великі, масштабні лінії розвитку (такі, наприклад, як органічна еволюція), то всередині їх достатньо очевидна діалектична взаємодія різноспрямованих процесів: очікуваний позитивний прогрес або загальна лінія прогресивного розвитку взаємопов'язана зі змінами, які утворюють так названі тупикові ходи еволюції або навіть напрямки в сторону регресу. По-друге, аналіз механізмів розвитку вимагає більш глибокого вивчення

внутрішнього стану та будови об'єктів та суб'єктів, що розвиваються, зокрема їхньої організації, комунікації та функціонування. Такий аналіз є необхідним для вироблення об'єктивних критеріїв, оцінок, моніторингу, які дозволяють реалізувати кількісний підхід до вивчення процесів розвитку. Наприклад, якісним критерієм є підвищення або зниження рівня організації в процесі розвитку. Проблема організації і функціонування є настільки комплексною і різноманітною, що потребує виділення особливих предметів вивчення. Методологічно подібне відокремлення визначено тією мірою, в якій процеси функціонування дійсно складають предмет вивчення, якщо при цьому враховується, що отримане в підсумку теоретичне відображення об'єкту чи суб'єкту є частковим, проміжним, неповним.

Практика сучасних досліджень показує, що як аспект розвитку, так і аспекти інформування, організації, комунікації мають цільне самостійне значення та прояви під час вивчення розвивальних об'єктів та суб'єктів. Необхідно тільки враховувати реальні можливості і межі кожного з цих підходів, а також той факт, що на кожному певному етапі пізнання виникає необхідність у синтезі еволюції, організації уявлень, знань про об'єкти та суб'єкти. Для реалізації відповідного синтезу важливе значення має поглиблене уявлення про час: само по собі розрізнення інформаційного, комунікативного, еволюційного, організаційного і структурного аспектів допускає і відповідне розрізнення масштабів часу, причому на передній план виступає не фізичний час, не проста хронологія, а внутрішній час об'єкта або суб'єкта – динамічність, ритмічність їхнього функціонування та прогресивного розвитку.

Бурхливий, неоднозначний та суперечливий розвиток українського суспільства на завершенні ХХ та на початку ХХІ сторіччя привернув увагу українських науковців і політиків до проблем синергетичного розвитку. Як відомо, синергетика (англ. *Synergetics*; від грецького. Син – “спільне” і ергос – “дія”) – напрям і загальнонаукова програма міждисциплінарних досліджень, що займається вивченням процесів виникнення, становлення, розвитку, самоорганізації і підтримки стійкості і розпаду упорядкованих моделей і

структур (систем) різної природи у відкритих системах далеких від термодинамічної рівноваги на основі методів математичної фізики (“формальних технологій”). Синергетичний підхід також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережний інформаційний простір.

Синергетика – теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі - в цілому - можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Оскільки йдеться про виявлення та використання загальних закономірностей в різних галузях, тому такий підхід передбачає міждисциплінарність. Останнє означає співробітництво в розробці синергетики представників різних наукових дисциплін. Тому термін синергетика використовується як в природничих науках, так і в гуманітарній сфері.

Синергетика вивчає перш за все нелінійні “відкриті”, як правило нав'язані нестабільні системи. Такі системи перебувають далеко від термодинамічної рівноваги і обмінюються енергією чи речовиною із навколишнім середовищем. Основне поняття синергетики передбачає визначення структури як стану, який виник у результаті багатоваріативної і неоднозначної поведінки таких багатоелементних структур або багатофакторних середовищ, які не деградують до стандартного для замкнених систем усередненого термодинамічного типу, а розвиваються внаслідок відкритості, безпечності, незахищеності, всездозволеності притоку енергії із зовні, нелінійності внутрішніх процесів, появи особливих режимів керованої “хаотичності” із загостренням і наявністю більше одного стійкого стану. В окреслених системах не можна застосувати ні друге начало термодинаміки, ні теорему Пригожина про мінімум швидкості вироблення ентропії, що, як правило, призводить до утворення нових структур і систем, у тому числі і більш складних, ніж вихідні. Для перехідних процесів, що відбуваються в таких системах, не виконується закон неспадання ентропії, що призводить до утворення різноманітних дисипативних структур: автоколивань, автохвиль, може виникнути детермінований хаос.

Варте уваги також розширене трактування поняття “синергетики”, у якому робляться спроби поширити її сферу визначення на будь-які системи, у тому числі соціальні, біологічні, інформаційні, екологічні, когнітивні і т.п. При такому підході синергетику позиціонують як “глобальний еволюціонізм” або “універсальну теорію еволюції”, що надає єдину основу для опису механізмів виникнення будь-якої новації. На думку Валентина Лук’янця виникнення людини і високоорганізованого суспільства закладено в найфундаментальніших константах природи, і розвиток Всесвіту має такий характер, що спрямовується світовим розумом.

Закономірності, параметри, складові миру, розвитку, синергетики мають максимально враховуватися під час організації навчально-виховного процесу в закладі освіти, забезпечення прояву, ініціативи, самореалізації особистості.

Прийнявши Порядок денний на період до 2030 року, світова спільнота визнала той факт, що освіта є ключовим фактором у досягненні всіх 17 цілей стійкого розвитку. А Ціль 4, зокрема, передбачає забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти, заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх. Освіта, навчання та виховання впродовж усього життя мають посідати центральне місце в процесі відновлення і перетворення в більш інклюзивні, безпечні і стійкі суспільства на основі активізації співробітництва та солідарності.

Освіта розглядається як один із взаємопов’язаних та взаємодоповнюючих чинників прав, свобод, волевиявлень, обов’язків людини, суспільним благом і державною відповідальністю та має бути наповнене тими численними способами, за допомогою яких навчання сприяє розвитку усіх учасників навчально-виховного процесу, розширенню можливостей людей, збереженню планети, досягненню загального процвітання і зміцненню світу та захисту і утвердження Миру.

Науково-освітня сфера має бути пронизаною миролюбивістю, благочинністю, твердістю, стійкістю, обережністю, патріотизмом, перспективою і переконливістю.

У полі зору держави мають бути такі проблеми: забезпечення доступності та безоплатності освіти для громадян; постійний контроль за відвідуванням дітей і молоді, особливо із числа біженців, навчальних занять; володіння дітьми та підлітками елементарними навичками читання і рахування; опанування основами наук; створення умов для саморозвитку, самореалізації учасника освітнього процесу, формування його компетентностей та професіоналізму.

Без забезпечення всеохоплюючої та справедливої якісної освіти, без створення можливості навчання протягом усього життя як загальнодержавної справи не вдасться розірвати коло бідності, злиденності, соціальної нерівності, що залишає мільйони дітей, молодь і дорослих за рамками процесу розвитку, породжує конфліктні ситуації, нестабільність та є загрозою прогресу і Миру.

На порядку денному визначення загальнодержавного стандарту, змісту освіти, переосмислення як академічні глибокі знання, широкий кругозір, гармонійне виховання, практичні уміння і навички, компетентності можуть визначити майбутнє як конкретної дитини, учня, студента, так і українського суспільства і держави в цілому у світлі величезних проблем і можливостей змодельованого, прогнозованого, ймовірного і кращого майбутнього.

Високі стандарти, якісна освіта, щоденна інтенсивна, напружена, копітка, щиросердна, у тому числі навчальна, праця - це найпотужніший інструмент для розвитку, прогресу та формування перспективи як для конкретної особистості зокрема, так і для народу, нації, держави в цілому.